

Апавядальныя сказы са значэннем пабуджэння да дзеяння ў беларускай мастацкай прозе

Зіманскі В.Э., Суконкіна Н.М.

Установа адукацыі "Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава", Віцебск

Традыцыйна значэнне пабуджэння да дзеяння рэлізуецца праз выкарыстанне пабуджальных сказаў. Аднак існуюць іншыя спосабы рэалізацыі катэгорыі пабуджальнасці, сярод якіх ужыванне апавядальных сказаў, што арыентуюць суразмоўцу на ажыццяўленне ці спыненне пэўнага дзеяння.

Мэта дадзенага артыкула – вызначыць, у якіх выпадках катэгорыя пабуджальнасці ў беларускай мове рэлізуецца пры дапамозе апавядальных па мэце выказвання сказаў.

Матэрыял і метады. Даследаванне праводзілася на матэрыяле кантэкстных выказванняў з твораў беларускай мастацкай прозы і грунтуецца на агульнанавуковых (апісанне, супастаўленне, сістэматызацыя, абагульненне, класіфікацыйны метады) і спецыяльных метадах (метады кантэкстуальнага аналізу, метады кампанентнага аналізу, метады канцэптуальнага аналізу, метады лексіка-семантычнага і семантыка-сінтаксічнага аналізу выказванняў).

Вынікі і іх абмеркаванне. У сучаснай беларускай мове пабуджэнне да дзеяння мае шматлікія формы выражэння. Каб аказаць уплыў на адрасата, адрасант мае ў распараджэнні цэлы арсенал моўных сродкаў. Выбар гаворачым таго ці іншага варыянта звязаны з рознымі ўмовамі зносін, статусам камунікантаў, этыкетнымі нормамі. Дастаткова распаўсюджаны спосаб выражэння значэння пабуджэння да дзеяння – выкарыстанне апавядальных сказаў, якія арыентуюць суразмоўцу на ажыццяўленне ці спыненне пэўнага дзеяння. Акрамя перфарматыўных выказванняў, такія сказы выкарыстоўваюцца ў наступных выпадках: адрасант выражае сваё пажаданне (ці нежаданне), апісвае свой незадавальняючы стан, заяўляе пра неабходнасць выканання нейкага дзеяння ці, наадварот, адсутнасць патрэбы ў яго выкананні, пра магчымасць/немагчымасць яго выканання, акрэслівае, што, на яго думку, можна ці нельга рабіць, вызначае лінію паводзін адрасата, характарызуе сітуацыю, якая склалася на дадзены момант або чакаецца ў будучым, каб адрасат сам прыйшоў да высновы пра неабходнасць выканання нейкага дзеяння і рабіў/не рабіў штосьці.

Заклучэнне. У беларускай мове апавядальныя сказы могуць выконваць функцыю пабуджальных, калі выражаюць волевыя ўжыванне адрасанта, звернутае да суразмоўцы (суразмоўцаў) з мэтай паўплываць на яго (іх) паводзіны.

Ключавыя словы: апавядальныя сказы, ускосныя маўленчыя акты, катэгорыя пабуджальнасці, пабуджальныя выказванні, значэнне пабуджэння да дзеяння.

(Ученые записки. – 2023. – Том 37. – С. 158–162)

Declarative Sentences with the Meaning of Imperativeness in Belarusian Prose

Zimanski V.E., Sukonkina N.M.

Education Establishment "Vitebsk State P.M. Masherov University", Vitebsk

Traditionally, the meaning of order is implemented through the use of imperative sentences. However, there are other ways to implement the category of imperativeness, including the use of declarative sentences that motivate the interlocutor to perform or stop a certain action.

The purpose of this study is to determine in which cases in the Belarusian language the category of imperativeness is implemented with the help of sentences that are declarative in terms of the purpose of utterance.

Material and methods. The study was conducted on the material of contextual statements from Belarusian fiction and is based on general scientific (description, comparison, systematization, generalization, classification methods) and special methods (contextual analysis method, component analysis method, the method of lexico-semantic and semantic-syntactic analysis of statements).

Findings and their discussion. In the modern Belarusian language, imperativeness has many forms of expression. In order to influence the addressee, the addresser has a whole arsenal of linguistic means at his disposal. The speaker's choice of this or that option is associated with different conditions of communication, the status of communicants, and etiquette norms. A common way to express the meaning of order is to use declarative sentences that aim the interlocutor at the implementation or termination of a certain action. In addition to performative statements, such sentences are used in the following cases: the addresser expresses his desire (or unwillingness), describes his dissatisfaction, declares the need to perform some action or, vice versa, the absence

of the need to perform it, the possibility / impossibility of its implementation, points out what, in his opinion, can or cannot be done, determines the behavior of the addressee, characterizes the situation that is developed at the moment or is expected in the future, so that the addressee himself comes to the conclusion that it is necessary to take some action and to do or not do something.

Conclusion. In the Belarusian language, declarative sentences can have the function of imperatives if they express the will of the addressee addressed to the interlocutor (interlocutors) in order to influence his (their) behavior.

Key words: declarative sentences, indirect speech acts, motivation category, imperative statements, meaning of imperativeness.

(Scientific notes. – 2023. – Vol. 37. – P. 158–162)

Пабуджэнне да дзеяння носіць розны характар і можа быць рэалізавана праз такія маўленчыя акты, як загад, просьба, прапанова, парада, патрабаванне, запрашэнне, дазвол, забарона, заклік, папярэджанне, рэкамендацыя, перасцярога. Для выражэння пабуджэння выкарыстоўваюцца як прамыя, так і ўскосныя маўленчыя акты. Прамыя маўленчыя акты прадугледжваюць экспліцытныя спосабы перадачы катэгорыі пабуджальнасці – канструкцыі з дзеясловамі ў форме загаднага ладу і ў форме першай асобы множнага ліку, якія разам з пабуджальнай інтанацыяй (выдзяленне націскага склада галоўнага ў інфармацыйных адносінах слова з падзеннем тону голасу ў наступным, паслянаціскным складзе) фарміруюць пабуджальны сказ. Аднак катэгорыя пабуджальнасці можа быць рэалізавана і пры адсутнасці пабуджальнай інтанацыі, і пры адсутнасці імператывных форм дзеяслова. Кожны раз у залежнасці ад сітуацыі зносін адрасант выбірае той ці іншы спосаб выражэння пабуджэння. Менавіта прагматычныя фактары ўплываюць на выбар спосаба рэпрэзентацыі гэтай інтэнцыі – прамой або ўскоснай. Нярэдка ў працэсе камунікацыі гаворачы падводзіць слухача да здагадкі пра тое, што ён мае на ўвазе, не заяўляючы пра гэта напрамую. Ужыванне ўскосных актаў тлумачыцца іх змястоўнасцю, эканомнасцю, павышэннем этыкетнасці зносін, здольнасцю ствараць эмацыянальны эффект [1].

Шырокае вывучэнне ўскосных актаў пачалося пасля выхаду артыкула Джона Сёрля “Ускосныя маўленчыя акты”, у якім аўтар звярнуў увагу на тое, што нярэдка сэнс выказвання не супадае з яго літаральным значэннем. Рэалізаваць, напрыклад, просьбу можна праз выкарыстанне пыталнага ці апавядальнага сказа. Такія маўленчыя акты, у якіх ілакутыўны акт рэалізуецца апасродкавана, шляхам ажыццяўлення іншага, Джон Сёрль прапанаваў называць ускоснымі маўленчымі актамі [2]. На сённяшні дзень тэрмін “ускосны маўленчы акт” трывала замацаваўся ў лінгвістыцы.

Для разумення сэнсу сказанага слухач абапіраецца на свае фонавыя веды і ўменне рабіць лагічныя высновы. Некаторыя ж выказванні выкарыстоўваюцца для ажыццяўлення ўскосных пабуджэнняў канвенцыйна (па традыцыі). Рэалізацыя катэгорыі пабуджальнасці праз ужыванне ўскосных маўленчых актаў разглядаецца ў працах А.У. Бандаркі [3], В.С. Хракоўскага і А.П. Валодзіна [4], А.Ю. Маславай [5] і інш. Даследаванне апавядальных сказаў, якія ўжываюцца ў функцыі пабуджальных, у беларускай мове да гэтага часу не праводзілася.

Мэта дадзенага артыкула – вызначыць, у якіх выпадках катэгорыя пабуджальнасці ў беларускай мове

рэалізуецца пры дапамозе апавядальных па мэце выказвання сказах.

Матэрыял і метады. Даследаванне праводзілася на матэрыяле кантэкстных выказванняў з твораў беларускай мастацкай прозы: апавесцей В. Гапеева “Ксюхіна поле”, Л. Рублеўскай “Сэрца мармуровага анёла”, А. Аляшкевіча “Сіняя птушка”, У. Саламахі “І няма шляху чужога”, “Апазнаецца асоба мужчыны”, “Расступіся зямля”, “Людзі і Лік”, апавядання В. Гапеева “Аўтобус”, рамана В. Праўдзіна “Танцавальны марафон”.

Для дасягнення пастаўленай мэты выкарыстоўваліся агульнанавуковыя (апісанне, супастаўленне, сістэматызацыя, абагульненне, класіфікацыйны метады) і спецыяльныя метады (метады кантэкстуальнага аналізу, метады кампанентнага аналізу, метады канцэптуальнага аналізу, метады лексіка-семантычнага і семантыка-сіntaxічнага аналізу выказванняў).

Вынікі і іх абмеркаванне. Апавядальныя па мэце выказвання сказы могуць выконваць функцыю пабуджальных у тым выпадку, калі арыентаваны не на паведамленне пра нейкую сітуацыю ці яе ацэнку моўнікам, а на рэалізацыю нейкага дзеяння. Для разумення інтэнцыі аўтара неабходны ўлік розных фактараў: сітуацыі зносін, кантэксту, семантыкі выказвання ў цэлым. Пры гэтым абавязковымі кампанентамі пабуджальнага выказвання з’яўляюцца жаданне адрасанта змяніць існуючую сітуацыю і магчымасць выканання адрасатам дзеяння, пра якое ідзе размова ў тэксце. Ва ўскосных пабуджальных актах сэнс сказанага аднаўляецца камунікантамі шляхам камунікатыўна-лагічнага вываду. Часам гэта прыводзіць да неадназначнай інтэрпрэтацыі выказвання. З іншага боку, асобныя ўскосныя акты становяцца канвенцыйна-нальнымі і ўспрымаюцца адназначна.

Пералічым выпадкі, калі адрасант для перадачы значэння пабуджэння да дзеяння выкарыстоўвае апавядальныя сказы.

1. Адрасант выказвае сваё пажаданне (ці нежаданне) з мэтай, каб яно было выканана адрасатам.

Выказванні, якія выражаюць жаданне гаворачага, у мовазнаўстве атрымалі назву аптатыўных. У такіх выказваннях значэнне пажаданнасці можа сумяшчацца са значэннем пабуджальнасці. Так, у прыведзеным ніжэй урыўку з апавесці В. Гапеева фрагмент “каб нагі тваёй больш не было на маім двары” экспліцыруецца наступным чынам: “больш на мой двор не заходзь”.

– Які ён табе байструк? – нечакана пачуўся гнёўны крык бабы Каці. Яна выйшла на голас з сянец. – Сын ён твой, калі ты за гарэлкай свету белага не бачыш і дзяцей сваіх.

– Маўчы, карга старая, – абьякава адмахнуўся ад яе бацька Сяргея. – Ключы давай ад хлява, дзе мая салярка стаіць.

– Ідзі, забірай, – баба Каця рашуча прайшла цераз невялікі двор да хлеўчука. – Забірай, і каб нагі тваёй больш не было на маім двары [6, с. 5].

Адрасант выказвае сваё пажаданне з мэтай, каб адрасат выканаў яго. Так, гераіня аповесці Л. Рублеўскай просіць свайго суразмоўцу працягваць аповяд далей, зазначаючы, што хоча гэтага.

Няўжо вы думалі, што такі факт застанеца неведомым? Калі вам не хочацца “рассакрэчвацца”, магу паабяцаць, што нікому больш не раскажу. Але я павінна ведаць – вы ж нездарма далі мне пачытаць сямейныя дакументы Палецкіх? Прызнаюся – мяне зацікавіла гісторыя княгіні. **І я хачу ведаць працяг.** А калі я чым цікаўлюся, не спыняюся ні перад якімі перашкодамі. Лепш, каб вы казалі мне самі, чым я буду корпацца ў іншых, можа быць, неаб’ектыўных, крыніцах [7].

Моўнік можа разважаць пра будучыню, марыць уголас з надзеяй, што слухач спраўдзіць яго мары.

Маці ж, наадварот, Чалавек адчуваў, больш хінецца да яго, малодшага. Часам, як яны ўдваіх, бядуе: “Баюся я, павалюся хутка, ты як быў адзін, так адзін і застанешся. **Знайшоў бы сабе якую добрую маладзіцу, хай бы зладзілі, і мне лягчэй было б на старасці**” [8, с. 206].

У наступным урыўку бацька патрабуе ад сына не заходзіць у спачывальню бацькоў, але, прагаворваючы сваё волевыяўленне, не звяртацца да свайго дзіця напрумаю.

Бацька балюча схапіў яго за вуха і літаральна зацягнуў назад, у дзіцячы пакой. “Цыц, байструк!” – шыпеў бацька ў адказ на ціхае падвыванне Сяргея ад болю. – Цыц, кажу! Кладзіся, і **каб ніколі больш блізка не падыходзіў да дзвярэй спачывальні!** Зразумеў, смаркач? Блізка каб не падыходзіў!” [6, с. 26–27].

Трэба адзначыць, што пабуджальны сказ заўсёды прадстаўляе сабой волевыяўленне адрасанта, але не кожнае волевыяўленне мае на мэце пабудзіць адрасата да выканання дзеяння. Да катэгорыі пабуджальных адносяцца толькі такія выказванні са значэннем волевыяўлення, якія ўтрымліваюць пажаданне, каб змена сітуацыі адбылася праз дзеянні адрасата. Функцыя пабуджэння ў такіх сказах з’яўляецца не асноўнай, а набытай у выніку функцыянальнай пераарыентацыі ў кантэксте.

2. Адрасант апісвае свой незадавальняючы стан з мэтай, каб сітуацыя была выпраўлена.

Такі маўлечы акт ужываецца гаворачым з надзеяй, што слухач сам здагадаецца выправіць становішча. Так, у прыведзеным ніжэй урыўку гераіня аповесці спадзяецца, што пасля яе рэплікі суразмоўца прапануе зайсці ёй унутр памяшкання, каб сагрэцца.

І раптам неяк па-дзіцячы пакрыўджана:

– **Слухайце, я зараз змерзну** [7].

3. Адрасант заяўляе пра неабходнасць выканання нейкага дзеяння ці, наадварот, адсутнасць патрэбы ў яго выкананні з мэтай, што яно будзе зроблена/не зроблена адрасатам.

У гэтым выпадку той, хто гаворыць, выказвае думку пра тое, што нейкае дзеянне павінна быць выканана. Слухач успрымае гэта як пабуджэнне да дзеяння, паколькі яно прызнаецца неабходным па прычыне знешніх абставін. У выніку розныя мадальныя значэнні (неабходнасці і пабуджальнасці) пераплятаюцца. Пабуджальная мадальнасць у такім выпадку вынікае з развіцця сітуацыі. Так, у прыведзеных ніжэй выказваннях можна адшукаць наступныя пабуджэнні: ‘грошы не плаці’, ‘навучыся прабачаць’, ‘не клянися’, ‘зрабі сабе кабінет’.

То паразмаўляй з маці... Ідзі, грошы плаціць не трэба, – адказала адвакат, спачувальна зірнула, і Сяргей не стрываў яе чысты позірк цёплых вачэй – хутка адвёў у бок свае вочы [6, с. 28].

– **Чаго ён мяне так ненавідзіць? Чаму ты ніколі не заступаешся, калі ён мяне байструком называе?**

– **Бо не трэба п’янаму пярэчыць.**

– **А цярозы ён лепшы?**

– **Сыночак, трэба вучыцца прабачаць.** Тады і нам даруюцца нашыя грахі [6, с. 52].

Не трэба мне клясіся, – ледзь стрымліваючы свой адчай, загаварыў Сяргей [6, с. 54].

Чуў Мішка, гэта зяць параіў: “**Бацька, трэба табе зрабіць кабінет...**” І зрабілі, дзверы паставілі [8, с. 280].

4. Адрасант заяўляе пра магчымасць/немагчымасць у залежнасці ад знешніх абставін выканання пэўнага дзеяння з мэтай, каб адрасат яго выканаў/не выканаў.

У такіх выказваннях моўнік, які валодае большым кантролем над сітуацыяй, апавядае, якія дзеянні магчымы (немагчымы), а слухач робіць высновы – якія паводзіны ад яго патрабуюцца.

Карл хоча сказаць, – тут жа пераклала Шыльда на больш простую і зразумелую мову, – што запрашае ўсіх нас на вечарынку, якая адбудзецца паслязайтра а дзевятнаціцатай гадзіне.

– **Так, запрашаю ўсіх. Можна прыходзіць з сябрамі, – пацвердзіў Карл і злез з кафедры** [9].

*Я туды, у скляпенні, звычайна не пускаю нікога. Нічыпар Хведаравіч усё, што лічыў вартым, вынес сюды, у гэтую залу. **Але вы можаце паглядзець. Не бойцеся, я ўзімку неагрэсіўны*** [7].

Маці здрыганулася, прысела побач з Ёханам на канапу, прытуліла яго да сябе:

– **Не буду хлусіць табе, сыноч, хвароба ў Алесі вельмі цяжкая. Мы зрабілі ўсё, што маглі. Таму будзем спадзявацца... Заўтра ўжо можаш наведаць Алесю. А сёння, будзь ласкавы, купі ёй гасцінец...** [9].

5. Адрасант акрэслівае, што, на яго думку, можна ці нельга рабіць, каб адрасат кіраваўся гэтымі прынцыпамі пры вакананні дзеяння.

Той, хто гаворыць, пры фармулёўцы сваіх поглядаў на тое, што можна, а што нельга рабіць, можа арыентавацца на прынятыя ў грамадстве нормы паводзін (маральна-этычныя, прававыя, правілы бяспекі) ці на ўласныя ўяўленні пра тое, што з’яўляецца правільным/няправільным.

– Ну і выдатна! Я яму цявразаму тое заключэнне экспертаў у пысу суну, каб падавіўся!

– Сяргей! Сяргей! – Голас маці стаў суровым. – **Нельга так! Ён бацька твой!** [6, с. 53].

Ты свой крыж нясі, ды пра дзяцей думай. Казала я табе – кідай, не будзе жыцця. Дык во цяпер ужо і сын просіць. Гэты чалавекам вырас, Бог дапамог насуперак усяму. А як у малодшага скалечыць душу? **То нечага на дзяцей яго ўзвальваць** [6, с. 53].

Было – адзін запаліў прама на ўроку, мог нехта і мацюка загнуць... А паспрабуй выкінь з класа, калі ты – жанчына маладая, а перад табой – дзяцюк, плечы куды шырэйшыя за твае клубы. Ды яшчэ пасміхаецца: **“Не маеце права прымяняць фізічную сілу!”** [6, с. 39].

Геч і кабета размаўлялі хвіліны дзве, а ён стаяў ля пясочніцы, яго нібы прапальвала сорамам, але тыя неўзабаве рушылі сюды.

– Дабрыдзень, – ледзь схіліўся перад жанчынай Чалавек, калі яна спынілася ля яго, зморшчыла нос, пацягнула да сябе паветра.

– **Трэба казаць “зрастуйца”!** – зрабіла яна яму заўвагу. – *І заўсёды на людской мове. Зразумела?* [8, с. 188–189].

6. Адрасант акрэслівае лінію паводзін адрасата.

Такія выказванні могуць выкарыстоўвацца ў выпадку, калі адрасант не прымае пярэчанняў адрасата і дэманструе ўпэўненасць у тым, што прапанаваныя ім дзеянні не будуць аспрэчывацца. Пры гэтым адрасант звычайна валодае больш высокім сацыяльным статусам, старэйшы за адрасата ці лічыць сябе ўпаўнаважаным дыктаваць умовы адрасату. Або сітуацыя патрабуе ад яго катэгарычнасці і рашучасці.

Гэтыя хлопцы – выдуманчыкі адметныя. Так і чакай, што выверне душу, растрыбушчыць усяго, а потым, калі страціш пільнасць, гаркне:

– **Стаяць! Рукі назад!** [8, с. 116].

– Во, а я наелася, – засмяялася. – Вачыма б яшчэ ела, так смачна, а ўжо не лезе.

– **То возьмеш з сабой ды падагрэеш уранку,** – параіла баба Каця [6, с. 19].

Сяргея перамкнула.

І не збіраюся вучыцца. **Пайшоў адсюль.** І хуценька [6, с. 51].

Пачакайце! – больш загадаў, чым папрасіў ён кіроўцу і такім самым загадным голасам загаварыў унутр салона аўтамабіля: – **Забярэш мяне а 8-й вечара, каб не спазняўся** [6, с. 164].

Мішка, ён, вядома, быў першы, яшчэ не паспеў сказаць, маўляў, прыбылі ў ваша распараджэнне, як жанчына, нібы пачынала гульні, загадала ўладна:

– **Усім хутчэй у ванну! Вымыць рукі і за стол** [8, с. 364].

Ніякага Трафімавіча сёння не будзе. **Зараз паедзеш па адрасе (шэф назваў), забярэш там Канстанцінавіча, памятаеш, ветэрынара? Адвезеш да Танькі... Тацяны Альбрэхтаўны. Пачакаеш, пакуль ён там з Марцінам разбярэцца, ды завязеш назад. Затым пад’едзеш да Юзі** [10, с. 492].

7. Адрасант апісвае сітуацыю, якая склалася на дадзены момант, каб адрасат сам прыйшоў да высновы пра неабходнасць выканання нейкага дзеяння і рабіў/не рабіў штосьці.

У такіх выпадках моўнік намякае слухачу на тое, што той мусіць рабіць.

Жанчына, якую ён бачыў першы раз у жыцці, раптам падмігнула яму па-змоўніцку і, звяртаючыся, напэўна, не столькі да салдат, як да яго, сказала нібы распачна, загадзя ведаючы, што забароніць:

– **У мяне чарачка ёсць, але не ведаю... як, ці можна...** [8, с. 365].

У наступным урыўку з аповесці У. Саламахі незнаёмы мужчына прапануе галоўнаму герою купіць у таго кажух. Але замест таго, каб выказаць прапанову напрамую (‘прадай свой кажух мне’), ён толькі заяўляе пра свой намер узяць адзенне.

Аднойчы, калі Іосіф хадзіў па рынку і прыглядаўся, што б купіць паесці, яго спыніў мужчына гадоў сарака, турзануў за рукаў кажуха.

– **Бяру,** – абмацаў ён кажух [7, с. 61–62].

У іншым урыўку галоўны герой сам саромеецца прапанаваць ежу і свой дом людзям, якія ставяцца да яго недобрачыліва, але якім хоча дапамагчы, таму канстатуе наяўнасць у сябе таго, у чым яны маюць патрэбу, з надзеяй, што яны самі правільна зразумеюць яго.

– Людзі, – зноў прахрыпеў голас з лодкі. – **Збожжжа ў мяне тут, ежа. А хата яшчэ цёплая...** Як вы тут?... Дзеткі ж... [7, с. 100].

Такія выказванні таксама выкарыстоўваюцца тады, калі адрасата інфармуюць, што нехта чакае яго, мае намер з ім камунікаваць.

Па Светлага прыехаў пануры рабаціністы вярзіла гадоў трыццаці. Пэўна, ён ведаў палкоўніка, бо адразу падышоў да яго, няспешна паказаў пасведчанне супрацоўніка ФСБ і, кіўнуўшы на бліскучую чорную “Волгу”, сказаў:

Міністр чакае... [10, с. 422].

Адрасант можа нагадаць адрасату пра своечасовасць выканання пэўнага дзеяння, а адрасат сам прыходзіць да высновы, што ад яго чакаецца здзяйсненне нейкай справы.

Забярэцца ў гушчар. Забудзецца на ўсё, глядзіць на неба, замільуецца блакітам, удыхае свежы водар вішанніку, жыццё здаецца добрым і прывабным, а тут знянацку голас: “**Міхаіл, дзе ты тут хаваешся? Час кароў даць...**” (Гэта значыць піць гарэлку.) [8, с. 354].

Так, герой рамана Віктара Праўдзіна пабуджае жонку выходзіць з самалёта наступным чынам:

Дождж, бліскавіцы, а на душы – сонца... Але нам пара збірацца, машына чакае [10, с. 334].

8. Адрасант апісвае магчымую сітуацыю ў будучым, каб адрасат зрабіў нешта, змяніў свае паводзіны.

У сітуацыі засцярогі, пагрозы такія сказы апісваюць небенефактыўныя для адрасата наступствы або ўтрымліваюць інфармацыю пра факты, якія могуць мець непажаданыя наступствы.

– *Шчэ тут пастайш момант і гаўкнеш хоць слова – цябе адсюль панясуць* [6, с. 51].

– *...Пусціце мяне! Кіроўца! Адчыніце дзверы! Я скочу на хаду, калі вы так байцеся! Я буду біць вокны! Спыніцеся!*

– *Разаб’ецеся!* – данеслася папераджальна аднекуль з салона [6, с. 181].

9. Перфарматыўныя выказванні.

Перфарматыўныя выказванні не сцвярджаюць нейкае палажэнне спраў, не інфармуюць пра нейкія з’явы рэчаіснасці, а самім фактам свайго вымаўлення азначаюць выкананне дзеяння.

– *Вы пра “дзевачкі налева, хлопчыкі – направа”?* – асіярожна пажартаваў нехта.

– *І пра гэта таксама, – сур’ёзна заўважыў мужчына. – Я прапаную ўжо цяпер паспрабаваць спыніцца. Адчыніць дзверы, выйсці...* [6, с. 172].

– *Гэта табе дзякуй, што прыехала падтрымаць мяне. Каб не гэта, то я ніколі б не выйграў, – вымавіў Ёхан. – І яшчэ, я запрашаю цябе на нашу сяброўскую вечарынку, – нясмела дадаў ён і ўмольна зірнуў на маці, што падышла да іх. – Мама, ты дазволіш сёння нам з Алесяй?..* [9].

Яна павярнулася да класа, праспявала ўсё тым жа птушыным голасам, намагаючыся перабіць гоман, што стаяў навокал:

– *Увага! Прашу заставацца ўсіх на месцы! Паслухайце, калі ласка, аб’яву. Яе зробіць Карл* [9].

Вышэйпрыведзеныя выказванні рэалізуюцца з дапамогай перфарматыўных дзеясловаў. Яны ўжываюцца ў выпадку, калі адрасант абазначае сваю мэту напрамую.

Так, каб аказаць уплыў на адрасата, адрасант мае ў распараджэнні цэлы арсенал моўных сродкаў. Выбар гаворачым таго ці іншага варыянта звязаны з рознымі ўмовамі зносін, статусам камунікантаў, этыкетнымі нормаў.

Заклучэнне. Такім чынам, выкарыстанне апавядальных сказаў, якія арыентуюць суразмоўцу на ажыццяўленне ці спыненне пэўнага дзеяння, з’яўляецца дастаткова распаўсюджаным спосабам выражэння значэння пабуджэння да дзеяння. У дадзеным даследаванні апісаны асноўныя маўленчыя сітуацыі, у якіх апавядальныя сказы ўжываюцца ў функцыі пабуджальных, выяўлены семантычныя і граматычныя асаблівасці перфарматыўных выказванняў, калі адрасант выражае сваё пажаданне (ці нежаданне), апісвае свой незадавальняючы стан, заяўляе пра неабходнасць выканання пэўнага дзеяння ці, наадварот, пра адсутнасць патрэбы ў яго выкананні, пра магчымасць/немагчымасць яго выканання, акрэслівае, што, на яго думку, можна ці нельга рабіць, вызначае лінію паводзін адрасата, характарызуе сітуацыю, якая склалася на дадзены момант або чакае ў будучым, каб адрасат

сам прыйшоў да высновы пра неабходнасць выканання нейкага дзеяння і рабіў/не рабіў штосьці. Вызначана, што такія сказы выконваюць функцыю пабуджальных, бо выражаюць волевыяўленне адрасанта, звернутае да суразмоўцы (суразмоўцаў) з мэтай паўплываць на яго (іх) паводзіны. Акрэслены асаблівасці рэпрэзентацыі катэгорыі пабуджальнасці, спосабы і сродкі яе выражэння важныя не толькі ў функцыянальна-камунікатыўным, лінгвістычным аспекце (карэктнае тлумачэнне і аналіз тэкстаў у навучальных, навукова-даследчых мэтах, перакладчыцкай дзейнасці), але і ў прагматычна-прыкладным, напрыклад, пры правядзенні судовых лінгвістычных экспертыз на прадмет выяўлення ў тэкстах выказванняў, якія падштурхоўваюць да дзеянняў, скіраваных на прычыненне шкоды, ці пабуджэнне да проціпраўных дзеянняў (дача хабару, продаж наркатыхных сродкаў, схіленне да дзеянняў сексуальнага характару і інш.).

Літаратура

1. Зайцева, И.П. Взаимодействие близкородственных языков в современной публицистике как способ повышения экспрессивности коммуникативно-речевого произведения / И.П. Зайцева, С.В. Николаенко // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. – 2020. – № 6–2. – С. 210–217. URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/29066> (дата звароту: 20.09.2022).
2. Серль, Дж.Р. Косвенные речевые акты / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. Вып. XVII. – М.: Прогресс, 1986. – С. 195–222.
3. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность; отв. ред. А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
4. Храковский, В.С. Семантика и типология императива: русский императив / В.С. Храковский, А.П. Володин. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 272 с.
5. Маслова, А.Ю. Коммуникативно-семантическая категория побудительности и ее реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским): автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.Ю. Маслова. – М., 2005. – 40 с.
6. Гапееў, В.М. Я размалою для цябе неба / В.М. Гапееў. – Мінск: Маст. літ., 2013. – 222 с.
7. Рублеўская, Л. Сэрца мармуровага анёла / Л. Рублеўская // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Ludmila_Rubleuskaja/Serca_marmurovaha_aniola.html – Дата доступу: 28.09.2022.
8. Саламаха, У.П. ...І няма шляху чужога: апавесці / У.П. Саламаха. – Мінск: Маст. літ., 2014. – 495 с.
9. Аляшкевіч, А. Сіняя птушка [Электронны рэсурс] / А. Аляшкевіч // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Ales_Alaskievic/Siniaya_ptuska.html. – Дата доступу: 30.09.2022.
10. Праўдзін, В.А. Іду насустрач...: апавяданні, раман / В.А. Праўдзін. – Мінск: Маст. літ., 2013. – 487 с.

Паступіў у рэдакцыю 06.02.2023